

R. M. Azkue: euskara hiritartu guran

Dr. Jurgi Kintana Goirienea

1888 urtean, Bilboko institutu probintzialean, euskara katedra sortu zen. R. M. Azkue (1864-1951) apaiz gazteak eskuratu zuen. Geroztik eta bizi osoan zehar Azkuek Bilbon izan zuen egoitza zein lanbidea eta bilbotar bihurtu zela esan liteke. Hola, hiriko giro burgesean txertatu eta jarduera euskaltzale oparoa burutu zuen, hainbat ekimen gauzatu: euskarazko klaseak, euskarazko narrazioak, euskarazko antzerkiak, euskarazko ikastetxeak, euskara ikasteko metodoak, euskarazko aldizkariak, euskal operak... Azkueren ametsa euskara hiritartzea zen: herri kultura tradizio-naletik abiatuz euskal kultura nazional moderno bat sortzea. Euskara Bilbon antolatu nahian, bi erakunde aipagarri sortu zituen: Euskaldun Biltokia (1896an) eta Euskaltzaindia (1919).

Hitz giltzarriak: Azkue, euskara, hiri kultura, Euskaltzaindia.

R.M. Azkue: En favor de la inserción del euskara en la trama urbana

En 1888 el Instituto provincial de Bilbao fundó una cátedra de euskara y la ganó el joven sacerdote R.M. Azkue (1864-1951). En adelante durante el resto de su vida Azkue vivió y trabajó en Bilbao. Se integró plenamente en las iniciativas ciudadanas de la nueva burguesía emergente tratando de institucionalizar el vasquismo cultural en euskara. Organizó clases de euskara, narraciones, teatro, ópera en lengua vasca. El objetivo de Azkue era la modernización y adecuación del euskara en tanto que lengua ciudadana y urbana, impulsando el tránsito de la cultura tradicional popular a la alta cultura nacional vasca. Asimismo, impulsó la creación de dos instituciones: El Euskaldun Biltokia (1896) y Euskaltzaindia (1919)

Palabras clave: Bilbao, Azkue, lengua vasca, cultura urbana, Academia de la Lengua Vasca.

R.M. Azkue: Promoting the Basque Language in urban life

In 1888 the Provincial Institute of Bilbao established a Chair in Euskara, which was first held by the young priest R.M. Azkue (1864-1951). From then onwards, and for the rest of his life, Azkue lived and worked in Bilbao. He fully involved himself in the citizens' initiatives of the newly emergent bourgeoisie, attempting to institutionalise Basque culture in Euskara. He organised classes in Euskara, as well as narrations, theatre and opera in the Basque language. The aim of Azkue was the modernisation and adaptation of Euskara as an urban citizens' language. He promoted the transition from popular traditional culture to high Basque national culture. Similarly, he encouraged the creation of two institutions: Euskaldun Biltokia (1896) and Euskaltzaindia (1919).

Key words: Bilbao, Azkue, Basque language, urban culture, Academy of the Basque Language.

Sarrera

Hiria, espazio fisiko eta sinboliko gisa, euskarak izan duen eremu arrotze-netakoa izan da historia hurbilean. Topikoki baserriak bereganatu du euskararen habitat ospea. Hiri/baserri dikotomiaren baitan kultura/natura eta modernitate/tradizio bikoiztasunak ere sartu izan dira, kasu guztietan euskara bigarren elementuarekin identifikatuz, horixe kontsideratu baita bere eremu sendoena eta berariazkoena. XIX-XX. mendeetako bilakaerak (iraultza liberalak, industrializazioak, garapen kapitalistak, burgesiaren jalgitzeak, eskolatze orokorrak...), ordea, hiria indartu zuen, euskararen bazterketa soziala areagotuz. Modernizazioak bide hartatik segituz gero euskararen desagertzea saihestezina izango zela ondorioztatu zen, euskaltzale tradizionalisten alternatiba denbora gelditzea edo atzera itzultzea izanik, eta aurrerakoi gehienena aitzina jarraitzea, euskara moduko elementu “arkaikoak” bidean galtzea asumituz (batzutan nostalgiaz, bestetan pozik, baina beti ere erremediorik gabe).¹

Testuinguru honetan interesgarria da Resurreccion Maria Azkue (Lekeitio, 1864 – Bilbo, 1951) euskaltzale handiaren ekarpena ezagutzea. Apaiz, irakasle, musikari, idazle, hizkuntzalari, folklore biltzaile, Euskaltzaindiaren sortzaile eta lehen buru... Zabala da oso Azkueren jarduna. Artikulu honetan, berari buruz egin dudana tesiko atal bat oinarri hartuta, Azkuek euskara hiritartzeko eta modernizatzeko izan zuen asmoa azalduko da. Hemen egingo ditudan zenbait baieztapen, hala nola Azkue ideologikoki abertzalea zela (eta ez karlista), tesian zehar daude esplikaturak. Kontu horietaz gehiago jakin nahi duenak jo beza bertara.²

Azkue Bilbon euskara lantzen

Maiz aipatu izan da euskal nazionalismoaren anbiguotasuna tradizio eta modernitate artean. Nola jokatu zuen Azkuek afera honetan? Azkue abertzale

¹ *Aurrerakoi/tradizionalista, hiri/baserri edo moderno/arkaiko* bezalako bikoteak, jakina, sinplifikazioak dira. Maiz, gainera, manikeoki erabiltzen dira, deskribatzeko baino gehiago konnotatzeko. Hala, *modernitate* (eta *modernizazio*) hitzaren azpian hainbat prozesu desberdin eta maiz kontraesankor bildu gura izaten dira, historiaren aurreranzko ikuspegiarekin lotuz, eta *tradizio* izeneko hitz halaber zehazgabeari kontrajarriz. (Hitz horien arazoez ohar kritiko interesgarriak in Erize, 1997: 169, 85. oin-oharra). Edozein kasutan, dikotomia hauek, errealitate soziala azaltzeko mugatuak izan arren, joera ideologikoak antzemateko komodoak gertatzen dira. Horregatik, beren mugak dituztela ukatu gabe, ohiko adieran erabiliko dira (*modernizazio* hitza, adibidez, iraultza liberalari lotutako eraldaketa ugariekin erlazionatuz: hiritartzea, masa-gizarte kapitalista, irakurlegoaren ugaltzea...).

² *Intelektualen sorrera eta bilakaera Euskal Herrian: R. M. Azkue (1864-1951)*, EHU defen-daturiko tesia 2006an. Ezusterik ezean 2008an argitaratuko da bi liburutan bereizita: Azkueren bizitzari dagokion parte Alberdania argitaletxeak aterako du; eta Azkueren ideologia, jarduerak eta proiektuak analizatzen dituen parte Euskaltzaindia-EHU artean argitaratuko da.

gisa ez zen bereziki alderdi gizona, baina bai kultur nazionalismora emana. Zentzu horretan, bere kultur praxia ikusiz pentsa liteke euskara hirian sartze-ko asmoa hartu zuela. Izan ere, Bilbon garatu zituen Azkuek bere euskarazko aldizkariak (*Euskalzale*, *Ibaizabal*), gramatika lanak (*Euskal-Izkindea*, *Morfologia vasca*), Institutu Probintzialeko euskara eskolak (bertan zen irakasle), euskara ikasteko metodoak (institurako sortuak), euskarazko edo elebitako antzezlanak, zarzuelak, operak, etab.

Dena dela ekoizpen horren guztiaren edukietan hiritartasun zantzurik ikusi ez duenik egon da. Jon Juaristi ikertzaileak, adibidez, Azkueren *Vizcaytik Bizkaira* (1896) zarzuela elebidunaz ari dela, zera dio: “Aunque escrita en Bilbao, la zarzuela de Azkue no es bilbaina. Su pequeño universo corresponde a la Vizcaya profunda, tradicionalista y católica.”³ Beraz hiri batean idatzi arren, baserriko mundukuskera islatuko luke. Izan ere, Juaristiren hitzetan:

No hay que olvidar que Azkue era un vizcaino de Lequeitio. Venía del fondo intrahistórico de la vieja sociedad vascongada, derrotada por el liberalismo, y expresaba su rencor a los estamentos tradicionales hacia el Estado desamortizador, el Estado lejano, de la meseta, que había abolido los Fueros y empobrecido al campesino, al cura y al pequeño hidalgo rural.⁴

Ñabardura bat eginez, Juaristik onartzen du Azkue ez zela doi-doi nekazari eremuko baina bere unibertso kontzeptuala bai: “Azkue no venía de una familia campesina ni hidalga. Su padre, el poeta euskérico Eusebio María de Azkue, era profesor de la Escuela Nautica de Lequeitio. Ahora bien, la ideología de Azkue fue siempre la dominante en el ámbito geográfico en que nació.”⁵ Jaiotza lekuari esleitzen dion determinismo ideologiko hau kuriozoso da (“Venía del fondo intrahistórico” moduko kontzeptu esentzialistak aipatzeraino). Bereziki kontuan izanik Azkue hamalau urtetik aurrera Lekeitiotik kanpo bizi izan zela: Bilbon, Gasteizen eta Salamancan ikasi zuen (1878-1888), eta ondoren, hogeita lau urte bete berritan, Bilboko Institutu Probintzialeko euskara katedra eskuratu zuen eta hiri honetan ezarri zen irakasle gisa (aipatu gabe hiru mila biztanleko Lekeitio bera, hiri izan ezagatik, ez zela doiki herrixka txiki bat ere). Aurrerantzean, eta hil arte (hirurogei urtetan zehar), Bilbon bizi, Bilbon lan egin eta Bilboko kultur giro burgesean mugitu zen. Zer gehiago behar da norbait bilbotar kontsideratzeko? Hortaz hiria ez zen inondik arrotza Azkuerentzat, eta bera bilbotartzat jo dezakegu. Egia esan, Juaristik, kontsiderazio zirkunstantzialetan oso trebe ibili ez arren, edukietan arrazoia izan zezakeen:

³ Juaristi (1999: 135).

⁴ Juaristi (1999: 134).

⁵ Juaristi (1999: 134).

En el mundo de *Vizcaytik Bizkaira* no se da otra contradicción que la que opone a la población autóctona y a un Estado lejano, visible sólo en sus representantes locales (los guardias civiles, el maestro) y en el agente de un diputado cunero que, significativamente, no aparece en escena en momento alguno de la obra. Estos personajes no son propiamente *maquetos*, en el sentido en que usa este término Arana Goiri (de hecho, Azkue ni siquiera lo utiliza), sino, simplemente, *no vizcainos*.⁶

Ondorioz, “*Vizcaytik Bizkaira* está más cerca del costumbrismo rural de Trueba que del teatro nacionalista de fin de siglo.”⁷ Juaristiren tesi honen arazoa nazionalismoa hiriko antimaketismoarekin berdintzetik dator: Azkue ez zenez *maketoez* mintzo, ez omen zen nazionalista; Eta, ildo berean, *Vizcaytik* zarzuelan egiten ziren kexuak irakasle erdaldunengatik ezin irakur zitezkeen klabe nazionalistan, baizik tradizionalistan, hiriarekin zerikusirik gabeko perspektiba *rural* batetik. Egia da Arana Goiriren kezka (batez ere *maketook*) eta Azkuerenak (gehiago *erdara*) desberdinak zirela, baina, bilbotar apaiz-irakaslearen ideologia ere nazionalista zen. Zentzu horretan askoz zorrotzago antzeman zion aferari Antonio Elorzak:

Vizcay'tik Bizkai'ra [sic] marca el lugar de conciliación entre el arcaísmo y el ruralismo dominantes en la literatura vasca de la segunda mitad del XIX y las exigencias políticas de un movimiento que ha de utilizarlos como contrapunto del sistema de conflictos que por un momento parecen protagonizar las fuerzas sociales –capital monopolístico y proletariado– creadas por el proceso de industrialización y protagonistas del mismo.⁸

Aipu hau Juaristik ere jaso arren, bere interpretazioa ez da Elorzak ematen duenaren berdina. Juaristirentzat “espejismo” bat da Azkueren obra forma *ruralista* baina eduki nazionalistadun ekoizpen gisa ikustea, Elorzak interpretatzen duen bezala (eta bere momentuan Arana Goirik interpretatu zuen bezala).⁹ Nire iritziz, ordea, Elorza zuzen dago: itxuraz nekarazi (edo zehazkiago arrantzale) munduan kokatzen da istorioa, baina egiazki hirian sortutako testuinguru ideologiko bati erantzuten dio. Adierazgarriro obra Bilbon idatzi ez ezik antzeztu ere hiri berean egin zen (egileak bertan antzeztu gura izan zuelako) eta arrakasta handiz. Eta garrantzitsuagoa dena: Bilbon estreinatu eta hilabete gutxira Sabino Aranaren jarraitzaileek Lekeition antzeztu gura izan zutenean (Azkue une hartan Aranaren taldean zebilen), Azkuek ez zuen nahi izan.

⁶ Juaristi (1999: 136).

⁷ Juaristi (1999: 135).

⁸ Elorza (1978b: 95).

⁹ Cf. Juaristi (1999: 135).

Vizcaytik, eduki aldetik, osoki zegoen itsas herri batean girotuta, eta protagonisten hizkera ere lekeitiar kutsukoa zen. Formazko ezaugarri horiei Juaristiren interpretazioa eransten bazaio, hots, obrako errebindikazioak Bizkaiko herritxo baten problematika “tradizionalari” lotuta zeudela onartuz gero, Azkuek inork baino interes handiagoa izan beharko zuen bere zarzuela Bilbon barik Lekeition antzezteko. Eta hasieran prest egon zen. Baina azken unean atzera egin zuen. Baliteke Azkuek bere sorterrian zituen konpromiso familiarrek edo bestelakoek eragitea uzkuratzen hau. Baina, zirkunstantzia horrek berak frogatzen du, bere obra idazteko Lekeition inspiratu arren, ez zuela berariaz lekeitiarrentzat idatzi, ezta Lekeition antzezteko ere, baizik lehen-lehenik bilbotarrentzat eta Bilbon eskaintzeko. Gauza bat baita bihotzean eremu tradizionala izatea, eta beste bat horri begira aritzea. Nazionalismoetan sarri deskribatu den fenomeno da, baserrien apologia baina hiriko ekintza.

Azkueren kasuan, Sabino Aranarekiko desberdintasun nagusia maketoeiko kezka berezirik eza da. Inmigrazioak baino gehiago larritzen zuen Azkue hiri zein herrietan eragiten zuten hezkuntza bezalako espainiar nazionalizazio bideek. Baliteke, halaber, Arana Goirik baztertutako inertzia foruzale tradizionalen eragin handiago izatea Azkuek, baina edozein kasutan bien eragilea eta erreferentzia hiriko dinamika zen.

Euskal nazionalismoaren ezaugarri hau ez da ideologia honen eksklusiboa inondik ere. Javier Varela XIX-XX. mende arteko espainiar intelektualez idatzi izan duenez, haien diskurtsoan guztiz ohikoa zen “la cerrada oposición a la ciudad grande, la burocracia estatal, las relaciones sociales despersonalizadas, «sin alma», el contrato insolidario, etcétera, etcétera; el elogio del campo y de la comunidad, en una palabra, su menosprecio de la corte y alabanza de aldea”¹⁰. Eta hala ere, intelektual horien ekintza eremu nagusia, Azkuerena bezala, hirigunea zen. *Vizcaytik*-en, herriko alkateak, erdal eskolak uzteko eta euskal ikastetxeak sortzeko dei eginez amaitzen zuen obra. Bada Azkuek hurrengo urtean euskal ikastetxe bat sortu zuen, baina ez Lekeition, baizik Bilbon. Bilbotik, jakina, Euskal Herri osora hedatu gura zituen gisa horretako ekimen euskaltzaleak, baina beti ere hiriak barne hartuz eta izatez hiritik abiatuz. Euskaldun herritxoak erreferentzia bat ziren, baina asmoa haietan inspiratutako eredia hirian aplikatzea zen, ez hiria eta baserria elkarrengandik isolatzea. Hola Azkuek herri tradizioetan oinarrituz biziberritu gura zuen kultura hori, hirira eramanez: herrietako hizkera, hots, euskara, Bilbo erdaldunean irakatsiz, ahozko kantuetan inspiraturiko operak osatuz, herri hizkeratik aldizkarietara igaroz, euskalkiak arautzeko akademia bat eratuz, baserriarren mintzaira burgesi irakasteko metodoak sortuz, etab.

¹⁰ Varela (1999: 14).

Azkue Bilbon bizi bazen hein batez zorizko faktoreengatik zen (euskara katedra egokitu zitzaiolako); baina baita bertan ezarri gura izan zuelako ere (instititutuko lanpostura aurkeztuz) eta ondoren gogoz oratu zion bizigune hari. Gasteizko apezpikuari 1918an idatzi zion gutun batean esaten zionez: “Viviendo aquí [en Bilbao], en el crater del volcan que conmueve al País Vasco, posible es que padezcamos, por sus llamaradas, alguna ofuscación que a distancia no se experimenta; pero tambien es cierto que sentimos más vivamente la fuerza de esta conmoción.”¹¹ Azkue aisa ohartzen zen Bilbo Euskal Herriko hiririk dinamikoena zela (“el crater del volcan que conmueve al País Vasco”), eta horrek zorabioren bat eragin zezakeen arren (“alguna ofuscación”), bizitasun horren erdian egon gura zuen, bilbotar izateak indar horretan parte hartzea ahalbidetzen baitzuen (“tambien es cierto que sentimos más vivamente la fuerza de esta conmoción.”) Hola, Bilbo, Azkueren hizkuntza arloko proiektuak sustatzeko eta barreiatzeko abiapuntua izan zen.

Euskara/Hiria auziaz diskurtso kontrajarriak

Modernitateak, zalantzarik gabe, hirian zuen epizentroa, baina gutxi ziren Azkue bezala mundu berri hura euskaldundu gura zutenak. Garaian nagusi zen aurrerabide ideologiarentzat hizkuntza txikiek ez zuten tokirik mundu moderno hartan. Friedrich Engels komunistagandik John Stuart Mill liberala-
ranganaino, XIX. mendeko europar ikasien artean topikoa zen historiaren aurreranzko lege saihestezinek hizkuntza txikien desagertzea zekartela sinestea (txekiera, bretainiera, galesera...). Ideia horiek euskarari aplikatuz, Wilhelm von Humboldt, Élisée Reclus, Julien Vinson edo Antoine Millet bezalako iker-tzaileak, batzuk penaturik besteak ez hainbeste, hizkuntza hau modernitateak jango zuela konbentziturata zeuden¹². Egon egon ziren aurrerakoi banaka batzuk euskara errealtate berrira egokitu ahalko zela espero eta desio zutenak¹³. Baina aurrerakoien artean nagusi ziren euskara eta modernitatea bateraezintzat zutenak. Hala adierazi zuen, adibidez, Pio Baroja idazleak 1901 urtean:

¹¹ Azkueren 1918.12.25ko gutuna Eijo y Garay apezpikuari (in ABA-RMA). Gutunak idatzi zen uneagatik baliteke bereziki 1918 urte amaierako gertaerei erreferentzia egitea, nahiz esplizituki ez dituen aipatzen (Gerla Handia amaitu ostean hainbat herrialde independizatu eta Euskal Herrian ere, bereziki Bilbon, autogobernu errebindikazio biziak sortu baitziren). Baina hein batez koiuntura horri lotuta egon daitekeen erreferentziatik haratago Bilbok zuen indar bereziaren kontzientzia islatzen du aipua.

¹² Aurrerabide ideiaz eta hizkuntza txikien desagertze kontuaz ikus Erize (1997: 165-168, 276-281, 398-408)

¹³ Fermin Herran eta Ricardo Becerro de Bengoa arabar errepublikarrek, adibidez, erdaldu-nak izan arren, euskararen normalizazioaren aldeko diskurtsoa zuten (cf. Elorza, 1978a: 29, eta Ortiz de Orruño, 1991: 52).

Si algunos han querido demostrar que el vascuence es una lengua que puede transformarse en un idioma literario y científico, han sido un corto número de chiflados, y un gran número de eúskaros carlistas con disfraz de filólogos, [...] Y respecto a que no caben en en nuestro viejo idioma pensamientos modernos, todos lo sabemos;¹⁴

“Todos lo sabemos” horrekin, Barojak “zentzu komunekotzat” hartzen zen ikuspegia adierazi gura zuen. Hau da, garaian nagusi zen ideologiaren (eta praxiaren) arabera euskara modernitatetik desagertzerara kondenatuta zegoela, eta Azkue bezala kontrakoa frogatzen saiatzen zirenei ez zitzaiela kasurik egin behar (egiazko filologoak barik “xoro” eta “euskaro karlista” gutxi batzuk baitziren). Egia esan, Barojak edo bere ildoko aurrerakoiek ez ezik¹⁵, karlista askok ere, erretorika euskaltzaleak gora behera, ez zuten begi onez ikusten euskara hirian sartzea: baserrietako eremu tradizionaletan ahoz iraun zezala laudatu eta desio bai, baina handik kanpo maila jasoagoetara hedatzeko ezer gutxi egin eta are aurka jartzen ziren maiz¹⁶.

Nolanahi ere, euskararen aurkako iritzi esplizituak ez ziren ohikoenak. Normalena ideia horiek berak inplizituki agertzea izaten zen, are euskararen aldeko erretorika lausoen azpian gordeta.¹⁷ Baroja bera Unamunok animatuta ausartu zen gaiaz horren gordinki aritzera. Izan ere auzia Unamunok plazaratu zuen lehenik, Bilbon 1901eko lore jokoetan eman zuen hitzaldi entzute-tsuan:

En el milenario eusquera no cabe pensamiento moderno; Bilbao, hablando vascuence, es un contrasentido. [...] Tenemos que olvidarlo

¹⁴ Pío Baroja: “El vascuence”, 1901.08.31 (aipatua in Torrealldai, 1998: 47).

¹⁵ Liberal, errepublikar eta sozialistek euskara eta modernitatea uztartzeaz zuten iritzi nabarmen negatiboaren hainbat adibide in Aizpuru (2000: 210, 214-215), Rivera (2003: 71, 96-97, 133, 163-165, 203) eta Torrealldai (1998: 41, 42, 48, 58, 59...).

¹⁶ Adibidez, San Ferminetan 1900ean eta 1912an Iruñeko festetan euskarazko ekitaldiren bat tartekatzea proposatu zen arren, udalak, karlisten eta integristen kontrolpean egon arren, ez zuen kasurik egin (Erize, 1997: 415-417); 1911an Tolosako udaletxe karlistak Donibane eguneko predikazioa euskaraz izatearen aurka egin zuen (Aizpuru, 2000: 202, 308. oharra); 1900ean Iturenen irakasle euskalduna kontratatzearen aurka agertu ziren zinegotzi karlista eta integrista batzuk (beste batzuk alde) (Erize, 1997: 429-430); eta herrietako bandoa euskaraz irakurtzeko eskari jeltzaleei karlistek aurka egin zieten inoiz, argudiatuz tradizionalki pregoiak gaztelaniaz egiten zirela (Aizpuru, 2000: 384). Bestalde, karlisten artean Julio Urkixo edo Txomin Agirre bezalako euskaltzaleak (ez bereziki hirizaleak, baina zientifikoki edo literarioki euskarari hein bateko berrikuntza ekarri ziotenak) nahiko marginalak ziren beren alderdiaren baitan (cf. López Anton, 2000: 48). Erizek dioen legez (1997: 402), tradizionalismoak, berez, ez zuen bermatzen euskara sustatzeko jarrera (are gutxiago modernitatera hedatzea), eta “erabakigarriena pertsona eta taldeen herri hizkuntzekiko sentiberatasuna izaten zela, ez erreferentzia ideologiko hutsak.” Ikus ere karlismoaren euskaltzaletasun mugatuaz Narbaiza (2004: 31-37).

¹⁷ Isiltasunaren diskurtso eta euskararen aldeko apologia teorikoen atzean zegoen euskararekiko gutxiespen praktikoa argi frogatu du Erizek (1997: 369-418), bereziki Nafarroako kasuan, baina Euskal Herri osora extrapola daitezkeen datuekin.

e irrumpir en castellano, contribuyendo a hacer de él, como de núcleo germinal, el español o hispanoamericano, sin admitir monopolismos casticistas, que no es un idioma feudo de heredad. [...] ¿y el vascuence? ¡Hermoso monumento de estudio! ¡Venerable reliquia! ¡Noble ejecutoria! Enterrémoslo santamente, con dignos funerales, embalsamado en ciencia; leguemos a los estudios tan interesante reliquia.¹⁸

Ikusten denez, Unamunok argiro aldarrikatu zuen askok uste baina esatera ausartzen ez zirena: euskara eta hiria bateraezinak zirela, eta hizkuntza honen patua heriotza zela. Hitzaldi horren testuinguruan Azkuek Unamunori idatzi zion (Salamanca-ko errektoreak zeukan euskarazko liburu bat eskatzeko), bide batez haren hitzaldiari erantzunez:

[...] alégrome de ver que se dispone a trabajar por vestir de ropaje de ciencia nuestra pobre lengua. Sucede en familias poco acomodadas que ropas que se cortaron para chaquetas y hasta se usaron como tales sirvan más tarde de pantalones o de remiendos de saya. Y será bien posible que la vestidura que V. destine a mortaja de esta lengua la convirtamos nosotros o los que vengan detrás en ropaje de gala o acaso prenda nupcial con que se atavíe ella en sus desposorios con el Progreso, que (no se asuste V.) me parece muy cumplido consorte, si presenta la Fé de Bautismo. [...]¹⁹

Azkuek euskara aurrerabidearekin uztartzearen alternatiba planteatzen zuen. Aurrerabide horrek zeinu konfesionala izan beharra Azkueren ikuspegiaren adierazgarri da, modernizazio onartuz, baina beti ere euskararekiko eta fedearrekiko hausturarik ez zekarren artean. Beraz modernizaziorako bide euskaldun eta katoliko bat planteatuz. Funtsean euskaldun herrietako kultura tradizionalari (euskarari eta katolikotasunari) hirian eman gura zion segida, “zientziaren laguntzaz” behar ziren erreformak eginez, baina funtsezko zertzona galdu gabe (hizkuntza eta fedea). Modernizazio kontserbadore bat planteatzen zuen beraz (euskara eta fedea *kontserbatu* nahi zituen heinean). Kontserbadurismoa baina ez tradizionalismoa, tradizioa bere hartan mantendu barik eraberritu nahi baitzuen. Beraz modernizazio bide moderatu bat litzateke, kontserbadore-erreformista, progresiboa, ez iraultzailea, baina ezta atzerakoia ere. Hortaz, Azkueren estrategia ez zen, Juaristik dioen bezala, defentsiboa, zegoena gordetzera bideratua, estatuak ordezkaturiko mundu moderno-arekiko herraz herritxoetan gotortuz (“expresaba su rencor a los estamentos tradicionales hacia el Estado desamortizador”). Aitzitik jarrera modernizatzailea zen euskara hiri eta eremu berrietara eramaten saiatzen zen heinean. Modernizazio ahalegin horietarako sortu zituen Azkuek hainbat proposamen

¹⁸ Unamuno (1958: 298-301).

¹⁹ Azkueren 1901.11.29ko gutuna Unamunori (in Arana-Martija, 1999: 148-149).

linguistiko berri, Unamunok “asmakuntza” deituz gutxietsi zizkionak. Hola erantzun zion Azkuek:

Le deseo a V. no invente en castellano más palabras que hube yo de inventar para escribir los cientos de minudencias que publiqué en dicha Revista [*Euskalzaile*]. Mi inexperiencia fué madre de Euskal Izkindea, en la cual, naturalmente tuve que crear palabras para expresar ideas relativamente nuevas. Quisiera ver, Sr. Unamuno, cómo se las habría V., sin ser inventor, para escribir en baskuenze de cuestiones gramaticales.²⁰

Unamunok (eta berarekin batera garaian nagusi zen “zentzu komunak”) ez zuten euskara hirian ikusten, ezta bizitza modernoan ere. Eta hartarako eraiki zitezkeen bideak ere gaitzesten zituen, horri hizkuntza “asmatzea” iritziz (edo filologo mozorrodun xoroen gauzak). Baina ohar egitekoa da Unamuno batek, gaztelaniaren gainean, ez zuela arazorik gisa bereko moldaketa linguistikoak planteatzeko (“irrumpir en castellano, contribuyendo a hacer de él, como de núcleo germinal, el español o hispanoamericano, sin admitir monopolismoas casticistas”). Azkuek bada, hobeki ala okerrago, Unamunok zegien gauza bera egin zuen, bakoitzak bere hizkuntzan: hirien inguruan ardazturiko bizitza modernorako egokitu.

Kuriosoki Azkuek Unamunorekin izandako eztabiada, ia terminu berberetan errepikatu zen hiru hamarkada geroago: Unamunok, II. Errepublikako gorteko konstituziogileetatik, euskarak ez zuela bizitza modernorako balio –berriro– adierazi zuenean, ‘Xabier Lizardi’ idazleak “Eusko bidaztiarena” olerkia eskainiz erantzun zion Salamancako errektoreari:

Baña nik, izkuntza larrekoa,
nai aunat ere noranaikoa:
yakite-egoek igoa;
soña zaar, berri gogoa;
azal orizta, muin betirakoa.

Idea horiek hitz lauz ere errepikatu zituen ‘Lizardik’ Arraseteko euskal jaie-tan. Ez dut jatorrizko testua aurkitu baina Villasantek laburbiltzen duenez, zarauzta olerkariak bere hitzaldian “expone su aspiración de ver al euskera convertido en vehículo de cultura y ataviado con todas las galas de una lengua fina y superior”.²¹ Harrigarria da Azkue eta ‘Lizardiren’ artean dagoen ideien parekotasuna, metaforak ia errepikatzeraino (Villasanteren itzulpenean bederen; Bilbotarraren hitzak ziren: “vestir de ropage de ciencia nuestra pobre lengua [...] Y será bien posible que la vestidura [...] la convirtamos nosotros o

²⁰ Azkueren 1901.11.26ko gutuna Unamunori (in Arana-Martija, 1999: 148).

²¹ Cf. Villasante (1979: 344).

los que vengan detrás en ropaje de gala o prenda nupcial con que se atavíe ella en sus desposorios con el Progreso”).

Sabino Aranak ere, bere “bigarren aldia” deituan, hau da, industrializazio prozesua itzulezina zela ulertu eta asumitu zuenean ²², egoera berriari erantzuteko gisa bereko eginbideak proposatzen zituen:

El aldeano sabe, de sobra, que el euskera de nada le sirve al hijo. El remedio está, pues, en fundar industrias, sostener compañías navieras, organizar sociedades de artes y oficios, hermandades benéficas y de mutualidad, de pesca, de agricultura, de ganadería, apoderarse o abrir vías de comunicación nacionalizando todas esas esferas de la vida, de suerte que el euskera *sirva de algo*, porque sea obligatorio para tener parte de ellas [...] ²³

Ildo berean, eta Unamunoren Bilboko 1901eko hitzaldiari erantzunez idatzi zuen Arana Goirik hurrengo testua:

Haced que el euzkera sea necesario en su patria, y entonces no lo dudéis, ningún hijo del pueblo lo ha de olvidar. Haced que sirva para educarse, para prosperar, para vivir, para ilustrarse, y entonces, el que lo posea hallará razonable conservarlo, y el que no lo habla podrá moverse a aprenderlo. ²⁴

Unamunoren aurrean, bada, ‘Lizardik’, Arana Goirik zein Azkuek euskara aurrerabidearekin uztartu beharra defendatu zuten. Modernitatearen eta hiriarren onarpena, edonola ere, ez zen itsu-itsua Azkuerentzat (ezta autore jeltzaleentzat ere). Edozein kasutan, egundik erraza da garai hartan hiriaren inguruan azaltzen ziren uzkurtsanak kritikatzeari, orain argi ikusten baita hiritartzea prozesu itzulezina zela. Alta, ohartu beharrekoa da gaur egun euskal herritarren %90 hirietan bizi bada ere, Azkueren garaian hiritik kanpo kokatzen zirela biztanleen erdia inguru (1900 urtean, adibidez, industrializatuen zeuden Bizkaian eta Gipuzkoan, hondoz hondotik, herritarren %47a eta %56 bost mila biztanle baino gutxiagoko herrietan bizi ziren ²⁵). Jose Azurmendik garai hartako baseri-literatura kontestualizatu nahian dioen bezala, “Orduko Euskal Herritik oraingora dagoen aldea, kontrastea, puntuz-puntu erakutsi ahalko genuke: orduko ekonomia eta oraingoa; orduko gizarte taxukera eta oraingoa”, eta errealitate horrek eragin zuzena zuen errepresentazio sinboliko eta ideologikoetan. ²⁶ Eta, zer esanik ez, orduko euskal hitzunen gehiengoa hiri-

²² Cf. Corcuera (1979: 468-472).

²³ Cf. Aranak Engracio Aranzadiri 1901.01.05ean bidalitako gutuna (Corcuera aipatua, 1979: 398).

²⁴ Cf. Arana-Goiri (1965: 1998 ; 1901.09ko artikulua).

²⁵ Datuak in Pérez Fuentes - Arbaiza (1995: 413).

²⁶ Azurmendi (1977: 33).

tik kanpo bizi zen, eta kalea, maila sozialean ez ezik arlo formal ia guztietan ere erdalduna zen. Horregatik *euskal hiria* imajinatzeko orduko zailtasunak. Testuinguru hori presente izanik egokiago baloratu ahal dira garai hartan euskara hirira eramateko egindako ahaleginak, baita haien mugak ulertu ere.

Hola, Azkuek bere zenbait ekimen euskalduntzaile hirietarako baino gehiago herrietarako proposatu zituen, adibidez, kale izenen plakak euskaraz jarztearena, uste izanik Bilbon baino Elantxobe moduko herrietan aukera handiagoak zeudela honelako egitasmoak arrakastaz gauzatzeko. Baina halakoak adierazten zituenean ere ez zuen aukerarik galtzen Bilbon edo Donostian ekimen hauek ezin gauzatuaz bere tamala azaltzeko, edo Bizkaiko hiriburuko Zazpikaleen izenak jatorriz euskarazkoak zirela nabarmentzeko.²⁷ Zentzu horretan, joera “baserrizale” zenbaiten alboan, euskara eta hiria gerturatzeko Azkueren ahaleginak ukaezinak ziren. Hola, *Euskalzale* aldizkarian, ez ziren falta zientzia edo teknikari lotutako Azkueren dibulgazio artikulua. Adibide gisa “Bolueta tximistargia” izeneko artikulua-publizitatezkoa aipa liteke, argazki eta guzti, Bilboko enpresa hidroelektriko horren berri emanez.²⁸

Bada 1899ko testu bat *Euskalzale* aldizkarian, “Bilbo ialetan” izenburukoa, sortzen ari zen masa gizarte berriaren deskribapen bizia eskaintzen duena. Bertan, Bizkaiko hiriburuko jende aldren joan-etorriak, tranbia moduko garraio berrien mugimenduak, argindarrez apainduriko jai jendetsuen distira, sinpatiaz eta are bilbotar harrokeriatxu puntu batekin kontatzen ziren. Laster ordea, bizimodu mundutar horren horditasun gozotik esnatuko bailitzan, egileak bere ideala Bizkaiko herritxoetan eta mendietan seinalatzen zuen. Izan ere, testuak esplizitatu ez arren, euskara maite zuen batek nekez onar zezakeen Bilbo erdalduna zegoen bezala. Azken finean bere euskal nortasunari uko egitea inplikatu zuen. (Eta oroitu espainiar intelektualek berek, hizkuntza arazorik izan ez arren, ez zutela hiriekiko aparteko entusiasmorik). Alta, artikulua amaieran euskara Bilbora eramateko guraria agertzen zen, jada zentzu horretan egin ziren zenbait ekimen eskertuz.²⁹

²⁷ Azkue, “Kaleen izenak”, *Euskalzale*, 1897.05.20, XXI, 161 orr.

²⁸ “Bolueta tximistargia”, *Euskalzale*, 1897.10.21, 341. Artikulua sinadura gabe dago, eta aldizkariaren 1897 urteko aurkibidean ere ez da ageri egilea. Horrek, eta elektrizitatea norbere etxean kokatzeko gastuak eta gestio horiek egiteko helbidea zehazteak publizitatea dela pentsarazten du. Dena dela ez dago iragarki gisa sailkatuta (edo *Euskalzalen* idazten zenez, *iragarri* gisa), eta beraz halako publi-erreportaia labur bezalako zerbait zen. Duda gabe Azkuek euskaratu zuen gaztelaniazko publizitate orriren bat oinarri hartuta (zenbait hitz teknikori oinhoarrear gaztelaniazko ordaina ematen baitio, itzulpena dela iradokiz). Agian ordaindu ere egin zioten testua *Euskalzalen* jartzeagatik (edo agian ez), baina kasu horretan ere Azkueren inplikazioa ageri da, hiriko gestio komertzial bat, elektrizitatea moduko zerbitzu industrial bat instalatzeko, euskaldunei euskaraz ezagutarazi nahi izan baitzien, hiria eta euskara gerturatuz. (Oharra jatorrizkoan *tximistargia* barik *tximistargia* ageri da: irakurketa errazteko eta arazo tipografikoak saihesteko Azkuek erabili ohi zuen ξ zeinua x gisa jaso dut artikulua honetan ageri diren bere aipu guztietan).

²⁹ “Bilbo ialetan”, *Euskalzale*, 1899.08.24, 266 orr.

Artikulu hau sinadura gabe agertu zenez, aurreko lan batean uste izan nuen Azkuerena zela (erredakzioko testuak sinatu gabe jartzen baitzuten)³⁰. Geroago ohartu naiz *Euskalzalaren* 1899 urteko aurkibide orokorrean Txomin Agirrereren testu gisa ageri dela. Kontua bitxia da, normalean kolaboratzaileen artikulua izenarekin agertzen baitziren. Bestalde Txomin Agirrek Bilbori buruz idaztea deigarria da, ez baitzen bertan bizi ez handik ibiltzen ere (eta Azkue bai). Azkenik, Txomin Agirrek bere hurrengo nobeletan arras gaizki jarri zuen Bilbo³¹, nahiz egia den bere lehen testuetan ez zela horren hertsia.³² Horregatik baliteke Txomin Agirrereren egiletza hori aurkibideko nahasketa bat izatea. Edozein kasutan, testua Azkuerena izan zein Txomin Agirrerena izan, garaiko euskaltzaleentzat hiriek sortaraz zezaketen maitasun-despiti harremana ikusteko baliagarria da.³³ Zelanagura delarik, hiriak nekez onartzearen arazoa luzaz segitu zuen euskal letretan, Gabriel Arestik berak izateraino tentazio “mendizaleak”.³⁴

Azkueren 1916ko hitzaldia euskara hiritartzeaz

Azkuek hiriez zuen iritzia, egiletzari buruzko inolako zalantzarik gabe, 1916 urtean agertu zuen argiro. Bilbon Euskal Esnale kultur elkartearen babespean emandako hitzaldi batean izan zen:

Uriak, Bizkayan beintzat, beti, sortu zireanetik gorakoan, euskerearentzako erdi-arrotzak izan dira. Baseri ta mendizalea izan dogu beronen egunetan. Esan leike berau bere baseri oskolen baten edo behintzat mendi-tontor aizetsuan sortu zala; eta Naparroan: “Oriko txoriak Orin laket” eta Bizkayan “Gorbeyako beleak Gorbeyara joke-rea” esan oi danez, “mendian sortuak mendira gura” esan ditekeala.

Eta mendiak berau, gure izkera laztan au ¡¡zein maiterik jagon, zein arduraz zaindu ta zein zintzoro ta etentzaka eztabe azkar ta sendatu!! ¡O Gorbea, Aizkorri, Larunbe, Ahuzki, Oiz, Ernio, Auñamendi, Urbasa, Aralar: zuei zor dauzue gure izkera maite onek beronen zartzaro agurgarriara eldu izatea!³⁵

Pasarte honen argitan badirudi Azkue gorago aipatutako modernizazio nahietatik aldentzen zela. Izan ere, 1916ko hitzaldiaren abiapuntua, guztiz tradizionala zen: euskara mendi inguruan, baseri giroan sortu eta bizi izan zela

³⁰ Kintana (2002: 40-41).

³¹ Cf. Toledo (1989: 466-468) eta García Trujillo (1993, II: 208-211).

³² Agirrereren hertsadura tradizionalista gero eta handiagoaz ikus oro har García Trujillo (1993, II: 195-235).

³³ Egiletza argitzeko testuaren analisi estilistiko zehatz batek agian argia emango luke.

³⁴ Ikus Gabriel Arestiren hiriarekiko harremanaz Kortazar (2000: 386-390).

³⁵ Azkue: “Azkue jaunaren itzaldia”, *Euskal-Esnalea*, 1916.04.02, 108 orr.

adierazten zuen. Hiriak, agertu zirenetik, arrotz izan zitzaizkion hizkuntzari. Eta mendiei eskerrak eman beharra zegoen euskara babesteagatik. Baina gorazarre nostalgiko horretan geratu ordez Azkueren hitzaldiak berehala hiriaren erronkari oratu zion:

Euskaldunak: zoritxarrean gure mendiak aspaldion lenagoko indarrik erdia galduta dauke. Zarren zarrez ulegatzen direan aguratxoan antzera, soilduta, erdi biloizik dakusta[guz] geyenok. Len baso zirean mendi-egalak orain lar ta sasi dira. Zulatuta daukez eureon errayak; eta zulo orretan barruna nundiknai, burdinbidez, orgadi luze-luzetan, arrotzak jatorkuz. Len jagola ta zaintzaile genduzan; orain eztoguz edergarri ta ikuskizun baino. Geu gara, geu, euron egikizun zarra leporatuta, jagola ta zaintzailetu bear dogunok. Gure izkera zartxo au, mendi-usaina unetaragino ta azalean gozorik dabela, uritartu.

Orain iruren bat urte Dechepare ereslariak gure izkera maitagarri oni, irribarra ezpanetan ebala, zirautsan:

“Uskara, jalgi adi dantzara”.

Nik, neure biotz oso-oso ezpanetan dodala, gurago dot beste aupada au egin:

Geure euskera eder ori

jatsi adi urira; jatsi adi.

Bilbora, Iruñara, Gazteiza; eta Donostian arrotz nekagarri bat dirudiala bizi izan bagarik, izan adi etxeko andere. Donostian Eleiz-atarrietan iragarriak erderaz, frantsesez, ingelesez irakurrita daukadaz; euskeraz deusik ez. Jaungoikoaren itza erderaz Eliza ta elixa guztietan azaltzen dabe; euskeraz, bat edo baten edo; eta orduan goitzxo eta isilik ostuka legethez. ¿Nun da etxeko anderea? Mirabe jantzita, mekomeko ta ozta-ozta bizi da. Euskera eder ori, jatsi adi urira.

¿Eta urian zer egiteko? [...] Orainarte abarka ta txapeldunen artetik ezta berezten izan; orain, aren adiskidetasun zarra galdu barik, beste lagunarte batzuetara eroango dogu. Orainarte beronen bigirak ardazketari ta artazuritzzaile-arteak izan doaz; aurrerantzean, te-usaina surrak eta piano-otsa belarriak asmau dayen bigiretara bere eroango dogu gure izkera zar au.³⁶

Azkuerentzat bere garairako jada mendiek, mendi bedeinkatuek, babesfuntzioa galdua zuten. Meatze (“mendi-zulatu”) eta burdinbideek, hau da, modernitateak, muga fisikoak kendu eta inmigrazioa ekarri zuen. Egoera berri

³⁶ Azkue: “Azkue jaunaren itzaldia”, *Euskal-Esnalea*, 1916.04.02, 108-109 orr.

horren aurrean Azkuek euskara hirira jaisteko apustua egiten zuen. Heda zedila Bilbora, Iruñera, Gasteizera eta Donostiara. Hiri horietan guztietan euskarari tokia egiteko eskatzen zuen. Eta Donostiaren kasuan, tokia egin ez ezik hizkuntza nagusi bihur zedila (“izan adi etxeko andere”).

Hor euskal hirietako errealitate soziokultural desberdinaren araberrako bereizketa egiten zuen Azkuek: Gasteiz, Iruñea eta Bilbo, gune aski erdalduinak izanik, euskarak nekez lor zezakeen hegemonia, eta beraz zerbait apalagoa eskatzen zuen haientzat. Ez euskararen nagusigoa baina ezta bazterketa ere, baizik maila bateko presentzia eta aitortza. Aldiz Donostian Azkuek euskaldun aski zekusan euskararen gailentasuna aldarrikatzeko, une hartan arrotzen hizkera baino okerrago bazegoen ere (adibide klerikal baina esanguratsua aipatuz zioen bezala elizan errazago ikus zitekeen euskara baino ez ja gaztelania baizik are frantsesa edo ingelesa).

Baserrian historikoki izandako tokia ez zuen Azkuek baztertu gura, baina “aren adiskidetasun zarra galdu barik”, erronka hirira hedatzea zen. Euskara “te-usaina surrak eta piano-otsa belarriak” zeuden girora zabaltzea.

Hamarkada bi geroago, Estepan Urkiaga ‘Lauaxeta’ olerkaria literatura bidez hirira gerturatzen hasi zenean –lehen uneko bizkar-emate oso baten ondoren– hiriko elementu gisa, Jon Kortazarrek seinatu izan duenez, besteak beste, pianoa aipatu zuen (1932ko *Arrats beran* bildumako “Abeslari bati” olerkian ikus daiteke: “Irri ta dantza-zale eguan, / atzak marpilla baxen zuri. / Ta *pijan*u aren kolkuan / eun txindor ebiltzan urduri.”³⁷). Azkue ez zen olerkiez baliatu, baizik bereago zituen bitartekoez (operak, aldizkariak, katedra, ikastetxeak...), baina xedea antzekoa zen: euskara eta hiria uztartzea.

Kortazarren hitzetan, *Arrats Beran* bildumako ‘Lauaxetaren’ hiria ez zen eremu industrialekoa, baizik gehiago hiri burgesa, aristokratizantea, pianoa bezalako gauza finak maite zituena³⁸. Eta Azkuek bultzatu gura zuen euskararen hiritartzea ere, hein handiz, bide beretik zihoala pentsa liteke: pianoarekin batera bilbotar irakasleak aipaturiko te-usaina eta bigira, hau da, tertulia, giro burgesa seinatzen ari ziren nabarmen³⁹. Izatez euskara eta piano arteko lotura literala maiz egin zuen Azkuek, ehunka herri kantu baserri inguruetan bildu eta ondoren hirietako etxe dotoretara eramanez baitzituen ahots eta

³⁷ Nire etzana. ‘Lauaxetaren’ hirira gerturatze gora-beheratsua cf. Kortazar (2000: 380-386). Pianoaren adibide konkretua Kortazarrek testuan esplizitatu ez arren, artikulua abiapuntu izan zen hitzaldian aipatu zuen (Bilbon, Bidebarrieta Bibliotekan emana 2000. urteko maiatzean).

³⁸ Cf. Kortazar (2000: 384).

³⁹ *Bigira*, Azkueren hiztegiaren arabera: “(Bc) [Bizkaieraz hitz arrunta], tertulia, sarao: *soirée, veillée, réunion en compagnie*. = Generalmente se toma en mal sentido. *Est pris généralement en mauvaise part*. Bigiraak dira beste olgeta batzuk, baserri-etxeetan mutillak eta neskaak gabaz egiten ditueenak.” (Azkue, 1905-1906, I: 165). Argi dago, Azkuek 1916ko hitzaldian, ez zuela baserriko bigira tradizional hura gogoan, baizik hiriko tertulia, baina euskaraz. Horregatik deitu zion euskarazko hitz horrekin.

pianoz jotzeko egokituta. Azkueren operak ere, zer esanik ez, euskaraz egon arren, hirietako goi klaseei zuzenduta zeuden.

Hiriko industria giroari dagokionez, aipatu da Azkuek “Bolueta tximistargia” bezalakoak argitaratu zituela. Baina egia esan meatze eta industria inguruko langileei, nagusiki Euskal Herri kanpotik etorriei, ez zien bere jarduera euskaltzalean inolako arretarik eskaini, horretan ‘Lauaxeta’ bezalatsu arituz ⁴⁰. Soziologikoki zail ere bazen langile horiengana gerturatzea, batzuen abiapuntu eta kezkek besteek zituztenetatik arras desberdinak baitziren. Izatez langile mugimenduaren parte handi batek, sozialismoak, esplizituki gutxiesten zuen euskara, giza elkartasunaren izenean hizkuntzaren heriotza eskatzeraino. Horretan Unamuno bera baino aitzindariagoak izan ziren, Bilboko *La Lucha de Clases* aldizkariko 1899ko artikulua honetan ikus daitekeenez:

Nosotros lo decimos como lo sentimos, dadas las circunstancias actuales, quisiéramos un Gobierno que prohibiese los Juegos Florales, donde se ensalzan las costumbres de una región en detrimento de otras, que no permitiera la literatura regionalista y *que acabara con todos los dialectos y todas las lenguas diferentes de la nacional*, que son causa de que los hombres de un país se miren como enemigos y no como hermanos. ⁴¹

Eibarren bertan, langile sozialistak, euskaldunak izan arren, ez zuten hizkuntza hau estimu handitan: “[si] aquí sólo hablamos vascuence, es porque no sabemos el castellano. Nosotros hablaríamos con muchísimo más gusto en este idioma, pero querer no es poder.” ⁴² Ideia horiekin koherentzian, euskara eta modernitatearen uztartzearen aurkako Unamunoren hitzak aisa bereganatu zituzten sozialistek: “Analizando científicamente el origen de las lenguas, dicen que el euskera no puede adaptarse al pensamiento moderno, que Bilbao hablando en vasco es un contrasentido [...]”. ⁴³ Beraz, Azkue ez zen hiriaren parte horretara gerturatu, baina ezta alderantziz ere.

Hala ere, Azkuek beste mota bateko hiriko langileak bai kontuan hartu zituen: Bilbon bizi ziren neskame eta behargin euskaldunak. Haiengan pentsatuz Bilboko elizetan euskarazko ekitaldiak sustatu zituen, egun seinalatuetan sermoiak emanez, eta sistematikoki, igandero, Santiago katedralean 1898 urtetik (ordura arte erdara hutsez zirenak). Halaber, baliteke, Azkuek bere zar-

⁴⁰ Aurrerago, 1935ean, ‘Lauaxetak’, “Langille eraildu bati” olerkian talde hau ere bere obrara inkorporatu zuen, baina *Arrats beran* idatzi zuenean, 1932an, Estepan Urkiagaren imajinarioa giro burgesera mugatzen zen (cf. Kortazar, 2000: 383-384), Azkuerena bezala.

⁴¹ *La lucha de clases*, 1899.10.07 (aipatua in Torrealdai, 1998: 42). Nire etzana.

⁴² *El Liberal*, 1902.02.11 (aipatua in Narbaiza, 2004: 43). Eibarko kasuaz beste lekukotza adierazgarri bat in Rivera (2003: 71) eta azalpen sakonagoa in Narbaiza (2004: 38-46).

⁴³ *La lucha de clases*, 1909 (aipatua in Torrealdai, 1998: 58).

zuela elebidunekin, Bilboko burges euskaltzaleei ez ezik, euskaldun langileei ere aisialdizko ikuskizunak eskaini gura izatea beren hizkuntzan (adierazgarriro *Vizcaytik*, Círculo de obreros católicos elkartean antzestu zen, segurki Bizkaiko herrietatik etorritako behargin ugari biltzen zituena). Halaber, 1916ko hitzaldi hartan esan zuenez, “Izkera batek, uritartzeko, nai ta ezekoa noraezekoa dau ikasguetan (eskoletan) bizi izatea.”⁴⁴ Horregatik burgesentzako euskal ikastetxeak ez ezik, klase sozial guztiek euskara ikasteko aukera izatea gura zuen, horretarako “Uri andietako [...] erdaleskoletan [eskola publikoetan] gure izkereari lekutxo on bat” eginez.⁴⁵ Euskara hiritartzeko asmoetan bada, maila apalak ere presente zituen Azkuek. Alta ukaezina da berariazko interesa zuela euskara maila sozial jasoetara eramatean. Broussain adiskidea gogai-de zuen asmo horretan:

je suis absolument de votre opinion: la langue basque ne pourra survivre que [...] Si elle est adoptée, et mise en valeur, par les classes dirigeantes du Pays Basque, bourgeoisie et clergé, car tant que l'eskuara ne sera que la langue des paysans et des pêcheurs, l'eskuara restera ce qu'il est actuellement un patois, par conséquent condamné à disparaître, comme tous les patois, [...] Quand dans un pays la bourgeoisie et les intellectuels remettent en honneur la langue ancestrale, tombée en décadence, cette langue est sauvée.⁴⁶

Hizkuntza salbatzeko Broussainek eta Azkuek beharrezkoa zekusaten euskara hirira eramatea, goi klaseetara. Broussain ziurrenik Azkue baino elitistagoa zen puntu horretan (esplizituki adierazi zuen: “Il n'y a pas à se préoccuper des paysans, des pêcheurs et des ouvriers, car les classes inférieures imitent toujours les classes dirigeantes”). Azkuek, aldiz, “txapeldunen [...] adiskidetasun zarra galdu barik” aritu gurago zuen, haientzat ere ekimenak bultzatuz, baina arreta bereziaz arituz hirian euskara sustatzen.

Nekez har daitezke Azkueren helburu hauek tradizionalista gisa. Aldiz oso ki ziren euskal kultura eraberritzeko proiektuak, etorkizunari begira eginak. Parte batez kontserbadoreak (ez baitzuten hausturarik nahi, baserri munduan inspiratu eta burges girora moldatzen saiatzen baitziren, proletario munduan sartzen saiatu gabe); Kontserbadoreak bada, baina ez atzerakoiak (helburua iraganeko baserrian barik etorkizuneko hirian baitzuten). Jada aipatu denez, modernizazioa bide erreformista bat eskaintzen zuten, nekazarien hizkuntza eta kultura hiritartzekoa.

Asmo hauek, ostera ere, ‘Lizardiren’ olerki ezaguna dakarte gogora: “Eder aunagu, mintzo yoria, / eder, benetan, garoz yantzia: / larretik lore ezitia, /

⁴⁴ Azkue: “Azkue Jaunaren itzaldia”, *Euskal-Esnalea*, 1916.04.02, 110. orr.

⁴⁵ Azkue: “Azkue Jaunaren itzaldia”, *Euskal-Esnalea*, 1916.04.02, 113. orr.

⁴⁶ Broussainen 1918.08.26ko gutuna Azkueri (in Charriton, 1986: 303-304).

basotik euskal-mamia / [...] // soiña zaar, berri gogoa / azal orizta, muin betirakoa”⁴⁷. Zarautzarraren antzera, hizkera zaharra, basoko garo eta larreko lore mamiduna biziberritu gura zuen Azkuek, ideia ia berberak errepikatuz: “Gure izkera zartxo au, mendi-usaina unetaragino ta azalean gozorik dabela, uritartu.”⁴⁸ Baina ohartu ‘Lizardiren’ eta ‘Lauaxetaren’ olerkiak baino hamasei urte lehenagokoak zirela Azkueren hitzak. Eta praxia are aitzinekoagoa, 1888an Bilboko euskara katedran ezarri zenean abiatua. Dударik gabe Azkue aitzindaria izan zen euskara “te-usaina surrak eta piano-otsa belarriak” somatuko zuten hiri eremura eramaten. Hori izan zen bere ametsa.

Bibliografia

- AIZPURU, Mikel (2000): *El Partido Nacionalista Vasco en Guipúzcoa (1893-1923): Orígenes, organización y actuación política*, UPV-EHU, Bilbo.
- ARANA-GOIRI, Sabino (1965): *Obras Completas*, Sabindiar Batza, Buenos Aires.
- ARANA-MARTIJA, Jose Antonio (1999): “Resurreccion Maria Azkue. Herri jakintzatik euskara modernora”, *Bidebarrieta*, IV, 139-154.
- AZKUE, Resurreccion Maria (1905-1906): *Diccionario vasco-español-francés*, II bol., Mame, Tours.
- AZURMENDI, Joxe (1977): *Zer dugu Orixeren alde?*, Jakin - Editorial Franciscana, Arantzazu.
- CHARRITTON, Piarres (arg.) (1986): *Resurreccion Maria de Azkue eta Pierre Broussain-en arteko elkarridazketa (1897-1920)*, Iker 4, Euskaltzaindia, Bilbo.
- CORCUERA, Javier (1979): *Orígenes, ideología y organización del nacionalismo vasco, 1876-1904*, Siglo XXI de España, Madril.
- ELORZA, Antonio (1978a): *Ideologías del nacionalismo vasco 1876-1937: De los Euskaroa a Jagi-Jagi*, Haranburu, Donostia.
- (1978b): “Sobre los orígenes literarios del nacionalismo”, *Saioak*, II-2, 69-98 orr.
- ERIZE, Xabier (1997): *Nafarroako euskararen historia soziolinguistikoa (1863-1936). Soziolinguistika historikoa eta hizkuntza gutxituen bizitza*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- GARCÍA TRUJILLO, Sebastián (1993): *La novela costumbrista de Domingo de Aguirre*, II t., Instituto Diocesano de Teología y Pastoral - Desclée de Brouwer, Bilbo.
- JUARISTI, Jon (1999): *El chimbo expiatorio (La invención de la tradición bilbaina, 1876-1939)* [2. ed.], Espasa, Madril.
- KINTANA, Jurgi (2002): *Vizcaytik Bizkaira? R. M. Azkue Euskaltzaindia sortu aitzin (1888-1919)*, BBK Fundazioa - Euskaltzaindia, Bilbao.

⁴⁷ “Eusko bidaztiarena”, *Biotz begietan*, 1932. Ohar egitekoa da ‘Lizardik’ olerki horretan, Azkuek 1916ko hitzaldian bezalaxe, Etxepareren “heuskara jalgi hadi” aipatu zuela: biek nahi zuten euskara bere eremu tradizioaletik haratago jalgitzea.

⁴⁸ Azkue: “Azkue jaunaren itzaldia”, *Euskal-Esnalea*, 1916.04.02, 109 orr.

- KORTAZAR, Jon (2000): “Lauaxetaren eta Arestiren hiriak”, *Bidebarrieta*, VIII, 379-390.
- LÓPEZ ANTÓN, José Javier (2000): *Escritores carlistas en la cultura vasca*, Pamplona, Iruñea.
- NARBAIZA, Antxon (2004), *Euskaria show*, Alberdania, Irun.
- ORTIZ DE ORRUÑO, José María (1991): “Ricardo Becerro de Bengoa: su trayectoria intelectual”, *Kultura*, 3, 43-57.
- PÉREZ FUENTES, Pilar – Arbaiza, Mercedes (1995): “La modernización demográfica”, in J. Agirreazkuenaga (zuz.), *Gran Atlas histórico de Euskal Herria*, Nosotros los Vascos, Lur, Donostia, 401-416.
- RIVERA, Antonio (2003): *Señas de identidad. Izquierda obrera y nación en el País Vasco, 1880-1923*, Biblioteca Nueva, Madrid.
- TOLEDO, Ana (1989): *Domingo Agirre: Euskal eleberraren sorrera*, Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbo.
- TORREALDAI, Joan Mari (1998): *El libro negro del euskara*, Txartalo, Donostia.
- UNAMUNO, Miguel de (1958): *Obras completas. Tomo VI: La raza y la lengua, Colección de escritos no recogidos en sus libros*, Afrodisio Aguado, Madrid.
- VARELA, Javier (1999): *La novela de España. Los intelectuales y el problema español*, Taurus, Madrid.
- VILLASANTE, Luis (1979): *Historia de la literatura vasca*, Editorial Franciscana, Arantzazu.